
NIKOLA CVETKOVIĆ

KNJIGA I ČITANJE

**MILOŠ NEMANJIĆ I JOVAN JANIČIJEVIĆ:
KNJIGA I ČITANJE U JUGOSLAVIJI, BEOGRAD, 1982.**

Povodom Svetskog kongresa o knjizi održanog polovinom 1982. godine u Londonu, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESKOM i Zavod za proučavanje kulturnog razvitka iz Beograda i njegovi saradnici razvili su vrlo plodotvornu stvaralačku i izdavačku aktivnost, kao što i dolikuje toj izuzetnoj svetskoj kulturnoj manifestaciji održanoj pod izazovnim i inspirativnim geslom „U susret društvu koje čita”. Za potrebe pomenutog Kongresa Miloš Nemanjić i Jovan Janićijević izradili su vrlo zanimljivu sintetičku monografiju *Knjiga i čitanje u Jugoslaviji* (Beograd, 1982), koju su uz dva dragocena dokumenta Kongresa, ponudili jugoslovenskoj čitalačkoj javnosti. A nakon Kongresa, pod znakom UNESKA, Jugoslovenska komisija za saradnju sa ovom organizacijom i Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, u posebnoj publikaciji objavili su „Dokumenta svetskog kongresa o knjizi” („Međunarodna godina knjige: deset godina knjige — U susret društvu koje čita — Ciljevi osamdesetih godina” — Beograd, septembar 1982.), svestrano i celovito obaveštavaju našu javnost o najznačajnijim stavovima i zaključcima Kongresa. Dve navedene korisne knjige pružaju obilje vrlo važnih podataka i informacija zainteresovanim književnim stvaraocima, bibliotekarima, prevodiocima, izdavačima, knjižarima i drugim kulturnim, prosvetnim i društveno-političkim radnicima koji se stvaralački bave pitanjima unapređivanja knjige i čitanja u našoj zemlji.

Monografija se sastoji od više odeljaka, koji su i pored obrade velikog broja različitih pitanja spretno povezani u jednu celinu, uz izvesna neznatna ponavljanja. Taj vrlo širok raspon zahvaćenih tema: od intelektualnog stvaranja, preko izdavaštva, distribucije i sociologije čitanja, do profesionalno-kadrovskih problema i normativno-institucionalnog sagledanja. A ta širina i buhvatnost, razumljivo, nije omogućavala ne-

ophodnu studioznost u pristupu svakom od pomenutih pitanja, iako je i u tome smislu dosta učinjeno.

U prvom odeljku pod naslovom „Intelektualno stvaranje” najpre se informativno ukazuje na demokratske osnove jezičke politike koja je utvrđena u Ustavu SFRJ, a potom i na punu slobodu u izboru jezika za pisanje, uz isticanje da je ravnopravnost jezika naroda i narodnosti snažan podstrek za bogatu i raznovrsnu stvaralačku i izdavačku delatnost. Ali tu se s pravom skreće pažnja na ozbiljan problem smanjenog tiraža pojedinih izdanja i usitnjenost tržišta, što se negativno odražava na proizvodnju knjige, maloprodajnu cenu i distribuciju. Do toga, na žalost, dolazi što se često uporedno objavljuju pojedini naslovi na različitim jezicima, pa čak i jezičkim varijantama, a i neracionalno se pojavljuju iste i slične teme u raznim izdanjima, a naročito u udžbeničkoj i naučnoj literaturi. U kontekstu ovih razmatranja, posebno je vredan pasaż o ujedinjavanju i standardizaciji terminologije koji na izvestan način, implicite, ukazuje i na neke mogućnosti ishodišta iz inače složene i protivrečne situacije.

U nastavku se prikazuje savremeno stanje i postupci književne kritike, uz ocenu njenog kvaliteta. Nakon konstatacije da je književnokritička delatnost u Jugoslaviji dosta živa, u nedostatku odgovarajućih preciznijih statističkih podataka, navodi se broj dnevnih listova u jednoj godini i broj izašlih primeraka knjiga, što i uz sve druge slične podatke, daje samo približnu kvantitativnu sliku stanja. A kada je reč o objavljivanju knjiga kritika i sintetičkih radova o književnim pojavama iznose se prilično proizvoljne opaske, iako se tu, na osnovu analize godišnje izdavačke produkcije moglo doći do određenih tačnijih pokazatelja. — Za razliku od ovoga mnogo je preciznije data, inače stroga kritička ocena kvaliteta književne kritike, sa promišljenom naznakom njene realne perspektive.

O piscima i prevodiocima se posebno govori i to iz ugla smetnji i podsticaja u stvaranju i prevođenju, sa napomenom o stručnim organizacijama. Pri tom se situacija u kojoj se nalaze stvaraoци imenuje kao vrlo šarolika, sa pojavama birokratskih smetnji stvaralaštvu, što se nepovoljno odražava na ukupan društveno-ekonomski položaj autora i prevodioca. A odmah zatim se ističe da se prilike popravljaju zahvaljujući, pored ostalog, delovanju samoupravnih interesnih zajednica, potom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora i drugih mera kao što su, na primer, nagrade, otkupi dela, dodatni honorari i sl., te se stvara povoljnija klima i sigurnija perspektiva.

U dva posebna odeljka obrađuje se izdavanje i fizička proizvodnja knjiga. Tu se najpre ukazuje na strukturu organizacija izdavačke delatnosti, uz nabranje onih glavnih, a potom na njihovo osnivanje kao i na raznovrsnost unutrašnjih organizacionih oblika i na specijalizaciju po vrstama. U okviru celovitijeg osvrta na izdavačku delatnost, u nekoliko zasebnih grupa, sa mnoštvom svakovrsnih podataka, prikazuju se knjige za školu i univerzitet, zatim knjige za čitanje uopšte i knjige za decu. — Pored navođenja impozantnog broja viših i visokih škola (451) i broja studenata (447.808) u 1979/80, dat je zbirni podatak da je u toku jedne decenije (1970—1980) objavljeno 5.397 udžbenika, u 10.118.000 primeraka, sa prosečnim tiražom po udžbeniku (1.875 primeraka). Na sličan način ponuđeni su podaci o udžbenicima za srednje i osnovne škole. Ovde pada u oči da se ponavlja kritička opaska o mnogobrojnim udžbenicima za iste predmete u malom tiražu i o ponavljanju naslova, što može da zasmeta i pored toga što je kontekst nešto drugačiji. Kada je reč o knjigama za čitanje uopšte i o knjigama za decu, dati su, takođe, vrlo zanimljivi podaci; za prvu grupu je karakteristično da se u poslednje dve analizirane godine (1978. i 1979) zapaža osetniji porast izdanja, a kod druge relativno visok tiraž za naše prilike budući da su pojedini naslovi objavljeni u 8.145 primeraka. Tu su u posebnim grupama obrađeni podaci za dela iz nauke i tehnike, kao i prevodi na nacionalne jezike i sa njih.

U monografiji se, pod ne mnogo adekvatnim naslovom „Fizička proizvodnja”, obrađuje grafička industrija i kapaciteti, i to sa više korisnih i preglednih tabela, a sasvim ukratko proizvodnja papira. Pored podatka da je proizvodnja knjiga u poslednjem petogodištu (1975—1980) rasla po stopi od 5,7% godišnje, načinjene su i vrlo zanimljive tabele o proporciji učešća knjiga u grafičkoj proizvodnji i o grafičkoj proizvodnji po fizičkom obimu. Osim toga prikazani su tehničko-tehnološki uslovi za proizvodnju, a rentabilnost i ekonomičnost u ovoj proizvodnji ocenjena je kao natprosečna za celu privredu i industriju.

U središnjem delu monografije, u poglavlju „Distribucija” (IV) analizira se mreža i sistem prodaje knjiga i daje obuhvatan pogled na biblioteke, na šta ćemo se nešto podrobnije osvrnuti. Stanje nerazvijene knjižarske mreže, s jedne strane, i nepovoljan položaj biblioteka, s druge strane, prilično su pouzdan pokazatelj društvenog statusa knjige. Zabrinjavajući je podatak da knjižara i papirnica nema u 35 naseljenih mesta u Srbiji sa preko 5.000 stanovnika, ili da se od ukupnog broja knjižara i papirnica u ovoj republici, bez pokrajina 40% nalazi u samom Beogradu. Glavne knjižare, koje su istovreme-

no i knjižare najvećih izdavačkih kuća, koncentrisane su u republičkim i pokrajinskim centrima. Pored ukazivanja na prodajna mesta, u monografiji su zahvaćeni i postupci koji se u našim uslovima koriste za prodaju knjiga, difuziju i informacije; a dodiruju se i problemi uvoza i izvoza knjiga.

Ukažimo detaljnije na tretman biblioteka, na fondove i prinove, na broj poseta korisnika, međubibliotečku razmenu, kao i na analizu budućih potreba.

Kao što smo napomenuli, autori studije posebnu pažnju posvećuju bibliotekama. Tu oni najpre daju pregled glavnih biblioteka imajući u vidu veličinu, osobenost fondova i njihov ukupni značaj, što im je poslužilo kao kriterijum za razvrstavanje. A onda na osnovu brojčanih pokazatelja daju sliku teritorijalnog razmeštaja biblioteka po regionima, uz napomenu da se najviše biblioteka nalazi u većim gradovima. Prema podacima iz 1980. godine u SFRJ ukupno imamo 3.605 biblioteka, ne računajući školske. Nešto manje od polovine, 1.711 bilo je u Srbiji, od toga na Kosovu 202, a u Vojvodini 454. Pri tom su zanimljivi i podaci o ograncima narodnih biblioteka iz 1976, koji potiču iz ankete Zajednice jugoslovenskih nacionalnih biblioteka, kada ih je bilo ukupno 2.349, od čega se 1.417 nalazilo u selima, a svega 309 u radnim organizacijama¹⁾.

Prilikom ukazivanja na vrste biblioteka (nacionalne, narodne, visokoškolske, školske, opštene učne i specijalne) i njihov broj, autori istovremeno naznačavaju ulogu i način funkcionisanja u okviru sistema, njihovu međusobnu povezanost i organizaciju sve do zajednica matičnih biblioteka regiona. Narodne biblioteke koje se ovde tretiraju i kao opšteobrazovne, u opštinama su matične za čitavo područje, objedinjujući rad ogranaka ili punktova pokretnih biblioteka. „U 1976. godini 460 matičnih biblioteka imalo je 2.349 ogranaka, 1.370 pokretnih biblioteka i 38 bibliobusa”, preciziraju se dragoceni podaci, pa se pri tom dodaje optimistička konstatacija da poslednjih godina jačaju opštinske biblioteke i da se širi mreža njihovih ogranaka.²⁾ Međutim, najnoviji podaci sa poslednjih savetovanja o stanju narodnih biblioteka u SR Srbiji pokazuju izvesnu stagnaciju, usporenost u razvoju pa i opadanje. Tako se događa da usled nedovoljne razvijenosti mreže narodnih biblioteka veliki broj naselja sa preko 1.000 stanovnika nemaju nikakav bibliotečki ogranak. Uporedno razmatranje razvoja mreže biblioteka u razdoblju od 1970—1980. godine otkriva činjenicu sprog razvoja: „u 1970. godini bilo je 772 biblioteke, a u 1980. 888 biblioteka”. Kada je pak reč

¹⁾ M. Nemanjić i J. Jančićević, *Knjiga i čitanje u Jugoslaviji*, str. 35.

²⁾ *Ibid.*, str. 36.

o rešavanju statusa matičnih biblioteka, stanje se iz godine u godinu pogoršava, zaključuje Vladimir Jokanović. „To potvrđuju ove činjenice: u 1970. godini bilo je 60 (54,55%) samostalnih matičnih biblioteka, a u 1980. godini taj je broj pao na 52 (45,22%)”.³⁾

U nastavku autori daju podatak o broju knjiga u fondovima biblioteka u 1977. godini, kada ih je bilo 67,591.000, uz preciznije „razbrojavanje” po vrstama biblioteka; ističući da se te godine u njihovim fondovima nalazilo i 2,786.000 svezaka listova, 8,350.000 svezaka časopisa, potom rukopisa, mikrofilмова, fotokopija i drugog materijala. Pošto su izneli dosta preciznu najopštiju karakteristiku fondova nacionalnih, visokoškolskih i specijalnih biblioteka, dobro zapažaju da u narodnim i školskim bibliotekama uglavnom preovlađuje beletristika, školska lektira i knjige za decu. Prema našem uvidu, poslednjih godina, pod uplivom određenih društvenih kretanja, prisutno je izvesno pozitivno pomeranje u smislu bogaćenja i upotpunjavanja ovih fondova delima iz društvenih i humanističkih nauka, u prvom redu izdanja iz marksističke literature, filozofije, istorije, biografija i sl.⁴⁾

U okviru konciznog razmatranja stanja i strukture knjižnih fondova autori iznose i podatke o nabavci knjiga u bibliotekama na području Jugoslavije, iz kojih se vidi relativno skroman porast broja novonabavljenih knjiga. Tako je na primer u 1971. nabavljeno 1,602.000, u 1974 — 1,900.000, a u 1977. — 2,285.000. — Napomenimo ovde da se prilikom upoređivanja podataka o ukupnom broju knjiga kojima su raspolagale biblioteke na užem području SR Srbije, kada je na jednog stanovnika dolazilo svega 0,69 knjiga, sa stanjem u 1980. godini, „vidi tendencija porasta knjižnih fondova i prosečno povećanje knjiga po jednoj biblioteci za skoro dva puta, a planirani porast knjižnog fonda ostvaren je za 50%”. Na osnovu sadašnjeg godišnjeg priliva knjiga od 463.024 primeraka tek bi se 1985. god. mogao očekivati prosek od 1,5 knjige po stanovniku, što je inače pokazatelj dosta usporenog rasta knjižnih fondova.⁵⁾

Posebno su zanimljivi podaci o broju poseta korisnika bibliotekama, kao i oni o broju pročitanih knjiga, i korisnika novina, časopisa i rukopisa, pri čemu se zapaža — neznatno uvećanje broja pročitanih knjiga poslednjih godi-

³⁾ Vladimir Jokanović, *Osnovne karakteristike stanja narodnih biblioteka u SR Srbiji van teritorija SAP u 1980. godini, sa osvrtom na razvoj u periodu od 1970—1980. godine*. Zajednica biblioteka, 1981, IX, 2 str. (7).

⁴⁾ Ovo donekle potvrđuju i slična opažanja V. Jokanovića koja se odnose na narodne biblioteke na području Srbije. — *Ibid.*, str. 8.

⁵⁾ Leposava Cukić, *Fondovi narodnih biblioteka i njihovo korišćenje*, Zajednica biblioteka, 1981., 2, str. 11.

na što implicite ukazuje na činjenicu da je nezadovoljavajuća struktura knjižnih fondova.

Medubibliotečkoj razmeni kao jednom od načina za snabdevanje, a medubibliotečkoj pozajmici kao vidu potpunijeg korišćenja knjižnih fondova, poklonjena je, u ovom kontekstu, takođe, određena pažnja. Uspešno funkcioniše i međunarodna medubibliotečka pozajmica, zahvaljujući kojoj čak i pojedine biblioteke u unutrašnjosti mogu da dođu do odgovarajućih knjiga i iz najudaljenijih krajeva sveta. Tu se ocenjuje znatnom i razvijenost medubibliotečke pozajmice, koja, pored ostalog, „omogućuje življu cirkulaciju publikacija i potpunije korišćenje fondova”.⁹⁾ Iako se pri tom naglašava da je i ta aktivnost izrazitija među naučnim i stručnim bibliotekama, naše iskustvo pokazuje da ona nije ništa manja, ako nije čak i dinamičnija, između nacionalnih biblioteka, kao što je Narodna biblioteka SR Srbije i opštinskih matičnih biblioteka sa područja ove republike, i šire, u jugoslovenskim relacijama, i to pogotovu tamo gde postoje organizovane odgovarajuće službe, tehnička pomagala i drugo. Međutim, kao što je dosta skromna razmena publikacija na nacionalnom planu, još je skromnija razmena i medubibliotečka pozajmica između narodnih biblioteka u okviru jednog regiona i njegovog takozvanog jedinstvenog bibliotečkog informacionog sistema, što je skoro paradoksalna situacija. Do izvesnog prekida u tome „lancu” dolazi, pored ostalog, i zbog nepostojanja potrebnog iskustva, tradicije, pa donekle i zbog pomanjkanja prisnije međusobne povezanosti i saradnje. No, zahvaljujući sve boljem radu zajednica matičnih biblioteka regiona, stvaraju se uslovi za čvršće i neposrednije međusobno povezivanje pa i za prevazilaženje pomenutih slabosti.

Nakon ocene da je bibliotekarstvo u Jugoslaviji naročito u poslednjoj deceniji doživelo poletan razvoj, pominje se poboljšanje kadrovske situacije kao i smanjenje neravnomernosti u razvoju ove oblasti naročito između pojedinih sredina. No, i pored toga što se bibliotekarstvo u našoj zemlji donekle približilo zadovoljavanju sadašnjih potreba, ipak se ne može reći da su one u potpunosti zadovoljene.

Kada je reč o analizi budućih potreba, u prvi plan se ističu planska predviđanja porasta knjižnih fondova narodnih biblioteka prema kojima bi do 1985. trebalo da se postigne 1,5 knjiga po stanovniku, uz promenu strukture fondova u korist dela iz oblasti društvenih, prirodnih i primenjenih nauka. Osim toga, zbog nedostatka bibliotečkih ogranaka u radnim organizacijama i na selu, potrebno je proširiti delovanje i u ovim sredinama, obuhvatanjem novih čitalaca iz redova radnika i poljoprivrednih proizvođača.

⁹⁾ M. Nemanjić i J. Janićijević, *Knjiga i čitanje u Jugoslaviji*, str. 38.

Ovom prilikom se, pored pomenutih biblioteka, dodajući tu i dečje kojih nema dovoljno, zahvataju i opštenaučne i specijalne biblioteke i to iz aspekta njihovog većeg funkcionalnog povezivanja radi unapređenja saradnje, koordinacije nabavke i brže cirkulacije publikacija i informacija.

Odeljak o čitanju (V) je, po našem mišljenju, jedan od najzanimljivijih u ovoj monografiji, a uz to ponajbolje je konceptijski zasnovan i metodološko-analitički uobličen, te predstavlja veoma dragocen prilog sociologiji čitanja kakvih je premalo kod nas. Sastoji se od dva međusobno prisno povezana dela. Prvi govori o preprekama za čitanje, a drugi, obimniji i unekoliko vredniji, bavi se motivacijama za čitanje i tipologijom čitalaca koja se tek u poslednje vreme produbljenije i celovitije istražuje. — Pri razmatranju problema nepismenosti kao prepreka za čitanje nude se uporedni podaci koji situiraju našu zemlju u široj svetskoj i evropskoj konstelaciji, kao i detalji o znatnom smanjenju broja nepismenih u periodu od 1961—1971, čemu je svakako doprinela organizovana borba protiv nepismenosti i valjano postavljani planovi i akcioni program opismenjavanja. Od posebne je važnosti što se ovde prilikom izučavanja prepreka za čitanje za razliku od nekih sličnih razmatranja, socijalno-ekonomski uslovi, kao i uslovi i mesto stanovanja, zajedno sa migracionim kretanjima stavljaju gotovo u prvi plan, u duhu zahteva moderne sociologije. A podaci i argumentacija koja se pri tom iznosi može da bude od vidnog značaja i koristi i za socio-demografska i druga slična ispitivanja i zaključivanja.

U analizi od čega sve zavise inotivacije za čitanje i procenat obuhvaćenih čitalaca, pored ostalog ističe se nivo obrazovanja, uloga škole, porodice i sredstava masovnih komunikacija, izgrađenost čitalačkih navika, dostupnost i prilagođenost knjige potrebama i zahtevima čitalaca, što se na odgovarajući način i posebno razmatra.

U pretposlednjem poglavlju dat je osvrt na profesionalni nivo osoblja koje se bavi knjigom kao i na stanje ličnih dohodaka i uslova rada u ovoj sferi, uz argumentovanu ocenu da „broj i struktura osoblja vezanog za knjigu nisu zadovoljavajući”. Pored ostalog tu se piše i o sistemu obrazovanja pomenutog osoblja, te o tečajevima za usavršavanje i obrazovanje uz rad i o stručnim časopisima i periodičnim publikacijama sa tematikom koja odgovara ovim strukama. Poslednje poglavlje je pak posvećeno pravnom i institucionalnom okviru ove delatnosti, u kome se prikazuju zakonski položaj knjige i stvaralaštva, zatim se navodi skroman broj ustanova i organizacija specijalizovanih za istraživanje problema knjige i čitalaca, uz ski-

ciranje međunarodnog nivoa i relacija. A onda sleđi pregled osnovne dokumentacije korišćene za monografiju *Knjiga i čitanje u Jugoslaviji*, sa većim brojem vrlo korisnih i zanimljivih statističkih tabela koje mogu da posluže kao osnova za dalja produbljivanja pojedinih naznačenih pitanja. Sasvim na kraju objavljena su i dva dragocena dokumenta Svetskog kongresa knjige: „Opšta preporuka” i Londonska deklaracija: „U susret društvu čitalaca.”

Ukratko, monografija *Knjiga i čitanje u Jugoslaviji* predstavlja celovit i kompleksan prilog ove vrste, budući da polazi od pitanja intelektualnog stvaranja i sagledanja izdavačke delatnosti i produkcije, preko problema distribucije (prodaja knjiga i biblioteke), do čitanja (prepreke i motivacija za čitanje) i profesionalnog obrazovanja, te pravnog i institucionalnog okvira, i brojnih tabela izrazito dokumentarne vrednosti. Po broju pitanja koja obuhvata, tematskoj raznovrsnosti i aktuelnosti, analitičkoj obradi naročito pojedinih delova koji se odnose na fenomene sociologije čitanja, ova studija predstavlja krupan doprinos istraživanjima položaja knjige i čitanja u Jugoslaviji. Pored promišljenih i značajkih uopštavanja najrazličitijih, često i neuhvatljivih pojava i problema u vezi sa položajem knjige i čitanja, i upućivanja koja mogu biti korisna i delotvorna u neposrednoj akciji, ova studija, zahvaljujući marljivoj i preglednoj sistematizaciji svakovrsnih podataka biće bogat izvor za sva dalja istraživanja.